Skandinaviens nordligaste tekniska universitet
Forskning & utbildning i världsklass

GENUS *i Norrsken*

 # 2.2009

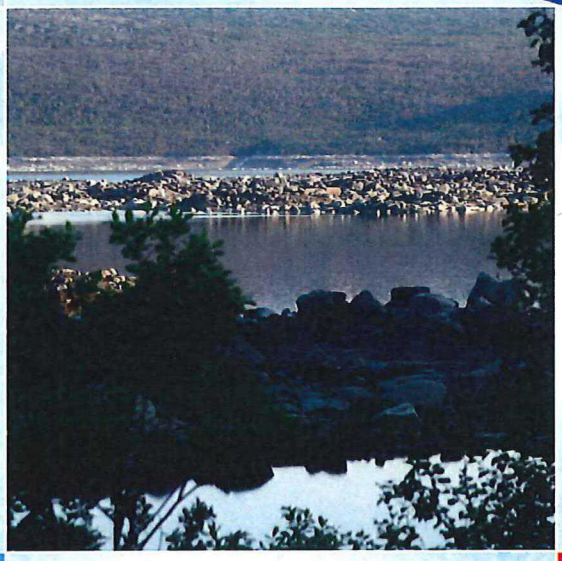

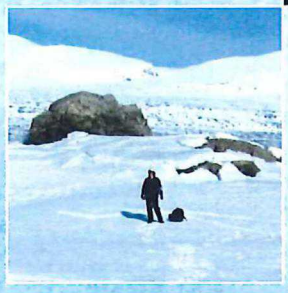

LULEÅ TEKNISKA UNIVERSITET

”Grön el” och kolonisationen av Sápmi

May-Britt Öhman

“GRÖN EL! JAG FÖRSTÅR INTE HUR DOM KAN KALLA DET ‘GRÖN EL’!”, utropar K medan hon spanar ut över dammen, norra Europas största vattenkraftsdamm. Suorva. I detta nu är dammen som allra lägst. Hemma i Stockholm nåddes jag av rapporter om dammen från personer jag börjat intervjua för mitt nya forskningsprojekt *Situerade perspektiv på vattenkraftsexploateringen i Sápmi –Sveriges tekniska expansion på 1900-talet och dess påverkan på ursprungsbefolkningen.* ”Dammen ser ut som ett månlandskap!” ”Du borde verkligen åka upp och se med egna ögon!” Så det har jag gjort. Det är tidigt i maj månad. Snö och is ligger fortfarande som ett täcke över dammen, här och var brutet av de sprickor som uppkommit då vattnet under isen släppts iväg för att producera mer el och de stenrösen som minner om de forna vistena som numera inte längre är beboeliga. Och så det stora hålet då, vaken som alla

måste akta sig för, som åstadkoms av det uppvärmda vattnet som strömmat ut från Ritsem-kraftverket. Värre ska dock komma berättar de initierade, de som levt med detta i hela sina liv. När snön och isen smälter undan så kommer leran fram. Och inte nog med det. Att ta sig till vistena kommer att bli rena bergsklättringen, för de som orkar. De yngre, och starka går det nog bra för. De äldre kommer att få det betydligt värre.

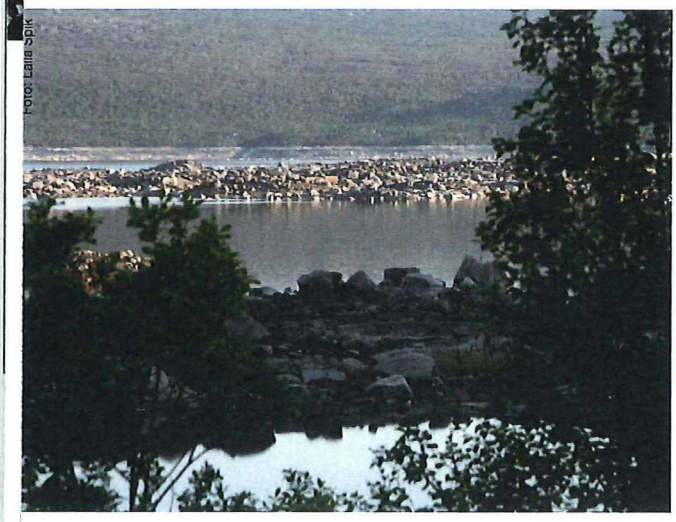
Foto: Laila Sjölk

FÄRDEN ÖVER DAMMEN, på skoter mellan Ritsem och Änonjalme, är ett äventyr i sig. Jag har oroat mig i veckor, sen jag tog beslutet att åka för att se med egna ögon. I början av maj blir isen osäker. Än så länge finns det en isled, kontrollerad och underhållen. Men det är förrädiskt. Det gäller att passa sig, att veta var man ska åka. Inte ta några risker. Den stora vaken i Ritsem som är resultatet av uppvärmt vatten som passerat kraftturbiner krävde två mäns liv bara ett år tidigare. Den hade plötsligt blivit större.[1] Jag får lita på mina vägvisare.

ATT SUORVADAMMEN HAR EN SÄKERHETSKLASS, som det heter på "tekniska", som är att jämföra med ett kärnkraftsverk, känns milt sagt obehagligt. Suorvadammen är den stora regleringsdammen för elproduktionssystemet i Lule älvs trappa av vattenkraftverk. Här sparas vattnet som ska släppas på när det behövs el i södra Sverige. Att det är så lågt vatten nu får jag höra beror på reparationsarbeten vid själva dammväggen. Dammen sköts av det statligt ägda kraftföretaget Vattenfall, som förr hette Kungliga Vattenfallsstyrelsen. När jag läser Vattenfalls beskrivningar av Lule älv på hemsidan slås jag av kontrasterna:

> *Vattenkraft är ett klokt sätt att nyttja ett naturligt kretslopp. När solen värmer upp sjöar och hav bildas vattenånga. Vattenångan stiger uppåt tills den kondenseras i de högre, kallare, luftlagren och bildar moln. När molnen sedan driver in över land, släpper de sin last i form av regn eller snö. Det är det regnet och den snön som är ryggraden i våra älvar. På vattnets resa till kusten och friheten i sjö och hav tar vi vara på vattnets lägesenergi. Sedan börjar kretsloppet på nytt. Vattenkraft är en förnybar energikälla som nyttjar naturen på naturens egna villkor.*[2]

Det är som elen producerades av naturen självt, utan inverkan av människohand. Som om det inte fanns några störningsmoment. Som om det vore något ljuvt, paradisiskt, vackert, hänförande... ja nästan magiskt. Det religiöst anstrukna "Moder jord" används inte som term, men anknytningen ligger nära till hands.

EN FEMINISTISK POSTKOLONIAL FÖRSTÅELSE av Lule älv visar på kontrasterna, spänningarna, de situerade perspektiven: Vem ser vad? Vem får säga vad? Vem blir lyssnad på? En talande kontrast är till exempel att Sverige, på den internationella arenan framstår som närmast en utopidemokrati, en välgörare, en godhetens förespråkare. Mänskliga rättigheter ska förespråkas, genom diplomati och utvecklingsbistånd. Parallellt löper förnekelsen av ett kolonialt förflutet och nedtystandet av ett kolonialt nu. Framställandet av en "grön el" producerad av Moder Jord själv som löper parallellt med realiteten att människor – urbefolkning (lokalboende svenskar också, de flesta även de med samisk bakgrund – utan att detta erkänns eftersom svenska statens uppfattning om samer är "en man, renägare och nomadiserande") – idag riskerar sina liv på och kring vattenkraftsdammarna.

I EN FEMINISTISK POSTKOLONIAL LÄSNING av de webbaserade informationsbroschyrerna, liksom de flesta av det statliga företaget Vattenfalls dokument, framstår tydligt koloniala uttryck för makt och kontroll. Osynliggöranden. Och kraftverken

---

[1] N. Joo, "Drunknade på väg till sin egen fest, Expressen 18 maj 2008, http://www.expressen.se/nyheter/1.1165250/drunknade-pa-vag-till-sin-egen-fest (20091118); http://www.nsd.se/nyheter/artikel.aspx?ArticleId=3753096

[2] Vattenfall, *Lule Älv – en resa längs en av Sveriges storslagna älvar*, www.vattenfall.se (20091118), s.4

med dammarna är fysiska uttryck för ett kolonialt teknovetenskapligt paradigm. Ett paradigm där ignorerandet av människors liv och ett rent fysiskt övervåld gentemot mänskliga rättigheter har blivit en normalitet. Historiskt och idag. Faktum kvarstår, lejonparten av elproduktionen inom Sverige idag är grundad på kolonialisering och exploatering av naturresurser tillhörande ett urfolk – samerna. Frågan om landrättigheterna är långt ifrån uppklarad. Men genom en sekellång diskurs, framförd genom domstolsförhandlingar, dokument, bilder och berättelser, döljs denna verklighet och osynliggörs. När det samiska ges utrymme så är det i form av kulturella kuriositeter. Som exempelvis i form av konstverket som pryder Akkats kraftverk, vilket också pryder framsidan i Vattenfall-foldern. I samma folder erbjuds läsaren att besöka det äkta, rena och oförfalskade samiska genom ett besök på museet Ajtte i Jokkmokk: "Ajtte ger dig en inblick i hur samerna lever i samklang med naturen."[3] Inget nämns i foldern om att besöka ett av vistena och tala med befolkningen där, om hur de upplevt och fortfarande upplever vattenkraftsexploateringen. Varför? Troligen därför att bilden inte skulle bli särskilt positiv. Samer passar bäst som äkta och oförfalskade naturbarn, i en tänkt oförstörd natur. Det imaginära primitiva ursprunget fungerar bäst, även i nutid. Att visa hur samer av idag kämpar, med livet som insats, för att leva i samklang med en vattenkraftsexploaterad natur är nog inte så säljande för en "grön el".

OCH ALLT DETTA TROTS ATT själva namnet på älven är samiskt! Det jag länge inte visste, trots att jag är född och uppvuxen i Luleå, och dessutom själv har skogssamisk bakgrund (vilket jag heller inte visste förrän alldeles nyligen, i fyrtioårsåldern) är att Lule älv fick sitt namn från samiskan – Lulij-jokko, vilket betyder skogssamernas älv, eller "de östboendes älv". Älven börjar sitt lopp i fjällområdet mellan Norge och Sverige och hade fram till för snart hundra år sedan ett fritt flöde ner till Bottenviken. I århundraden, troligen årtusenden, var det en central och utomordentligt viktig länk, en vattenväg, mellan de två haven, Atlanten och Östersjön, liksom mellan folken i öst och väst.[4] Trots detta kom området att omskrivas till ett "väglöst land", där vattenkraftsexploateringen beskrivs i termer av utveckling, framsteg – ja, tämjande av det vilda, öde, väglösa. På Vattenfalls hemsida står att läsa om Porjus kraftverk, och den äldsta byggnaden som står kvar som "...ett magnifikt minnesmärke över de människor som med både blod, svett och, förmodligen, tårar byggde ett kraftverk i ödemarken."[5]

TILL SKILLNAD FRÅN VATTENFALLS BESKRIVNING i foldern är Lule älv idag inte längre en älv, i ordets rätta bemärkelse. Det är numera en trappa av konstgjorda sjöar, vattenreservoarer, med kilometervis av torrlagd fåra som ärr i landskapet. Sjöarna blir större eller mindre beroende på behovet av elektricitet i det nationella elnätet, och vid export utanför de svenska gränserna. Vid frukost, lunch och middag, under vintertid behövs mer, medan kärnkraften står

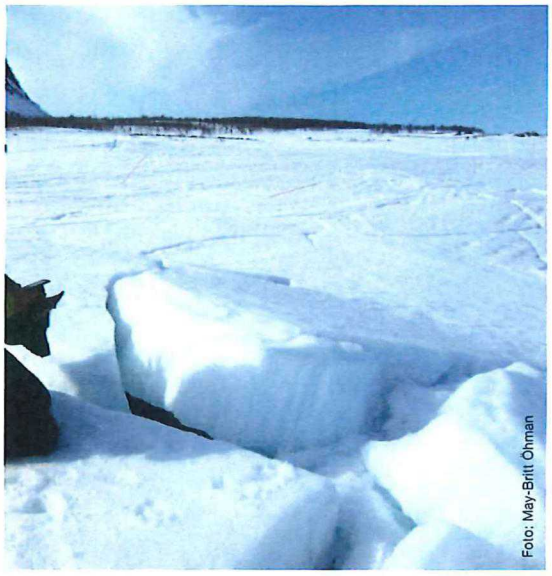
Foto: May-Britt Öhman

för själva basen. Om vi talar i termer av elproduktion är Lule älv den mest exploaterade i Sverige. Här produceras omkring en femtedel av all vattenkraft inom Sveriges gränser, och nära hälften av Vattenfalls vattenkraftsproduktion inom de nordiska länderna.[6] Den första vattenkraftsstationen stod klar i Porjus (eller Bårjås -som betyder "segel" på samiska) 1915 och regleringsdammen Suorvas väg till att bli norra Europas största damm började 1919. Därefter har dammen utökats ytterligare tre gånger till sin nuvarande storlek.[7] Fler kraftverk och regleringsdammar har tillkommit under åren, och

[3] Vattenfall, *En resa...*, s.9.
[4] Se t.ex. Phebe Fjällström, "Humanekologiskt system i Lule älvdal – fjällbygd, skogsbygd, kustbygd", Baudou (ed.), (Bjästa, 1996), 79-110
[5] Vattenfall, Porjus Kraftverk, www.vattenfall.se, 2009-11-18. Se också t.ex. Nils Forsgren, Suorva: *Dammbygget i vildmarken* (Stockholm, 1987)
[6] Vattenfall, *Vattenfalls elproduktion i Norden*, www.vattenfall.se, 20090518, s.9; Vattenfall, *En resa...* s.3.
[7] *Fyra gånger Suorva- en tillbakablick på regleringsarbetena i Suorva* (Stockholm, 1972), 10

nu finns femton kraftverk och lika många dammar. Den "installerade kapaciteten" är 4350 megawatt, eller en årlig produktion på över 14 000 gigawattimmar.[8]

HISTORIEN OM EXPLOATERINGEN AV LULE ÄLV är en av flera delar i den svenska statens tidigare och fortfarande pågående kolonisation av Sápmi. Men trots att denna historia uppfyller alla tänkbara kriterier för kolonisation som framställs av postkoloniala

Foto: May-Britt Öhman

teoretiker och författare så saknas den idag i såväl svenska skolelevers utbildning som i ett nationellt medvetande. Vattenkraft kan i princip oemotsagt stå som ett miljövänligt alternativ på kraftbolagens hemsidor riktade till elkonsumenterna. Man kan välja "grön el" från vattenkraft som är stämplad som "Bra miljöval" från Svenska naturskyddsföreningen. Det viktiga är att vattenkraftverket ska vara byggt före 1996, vilket de flesta kraftverk är i Sverige då Riksdagen beslutade stoppa fortsatt utbyggnad redan 1993.[9]

SÅ, VAD ÄR EGENTLIGEN KOLONIALISERING? Kan svenska staten vara en kolonisatör? Nu talar vi inte om de extravaganta äventyr som svenska staten haft eller gett stöd åt i Afrika och Västindien och den slavhandel som drevs i svenska statens regi fram till för lite mer än hundra år sedan, för den har ni väl redan hört talas om.[10] I ett postkolonialt perspektiv är Sverige och svenska staten helt klart en kolonialisatör, förr och än idag. Det "postkoloniala perspektivet" - egentligen snarare perspektiven då det finns ganska många, ständigt uppdaterat av nya tiders tänkare - utgår från tanken att det som brukar kallas kolonisation, den koloniala tiden, egentligen inte har upphört. Den har bara övergått i någonting annat, som inte kallas kolonisation längre, även om likheterna är slående med det som skedde under "kolonialtiden". Kolonisation innebär både annektering och fysisk kontroll av landområden, såväl som en mental kolonisation – att behärska människor som bor i de koloniserade områdena. Lennart Lundmark och många fler med honom har gjort ett stort arbete i att beskriva hur kolonisationen av Sápmi gått till.[11] Svenska statens kontroll över älvarna talar sitt tydliga språk. Lokalbefolkningen får finna sig i att inte veta när dammarna ska sjunka undan, när extra vatten ska släppas, och att leva och dö med riskerna – för att den "gröna elen" ska kunna produceras och transporteras i de långa kablarna som alla leder söderut.

DEN POSTKOLONIALE FÖRFATTARE som jag tycker om att referera till är Valentin Mudimbe eftersom han beskriver förhållanden som mycket väl stämmer in på svenska statens förhållande till Sápmi och samer. I sin bok *The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge* hävdar Mudimbe att de europeiska kolonialmakterna förde fram idén om ett "primitivt Afrika" som ett sätt att rättfärdiga övertagandet av de afrikanska landterritorierna, vilket exempelvis skedde genom ren vapenmakt men också genom "kontrakt" som tecknades med olika afrikanska statsöverhuvuden på mer eller mindre lösa grunder. Mudimbe menar att det "primitiva Afrika" inte var någon innovation utan snarare en bekräftelse av en fyra hundra år gammal europeisk tradition av att beskriva afrikaner som "de andra" genom konst och litteratur. Från 1400-talet fram till 1600-talet reproducerades bilder av "de andra" och diskuterades i religiösa termer, och kontentan var att "afrikanen" endast kunde vara en slav till sina andra mänskliga bröder. Från 1600-talet och framåt växte en annan bild fram, där raserna klassificera-

---

[8] Vattenfall, *En resa...*, 20091118, s.7.

[9] Se Naturskyddsföreningen, *Bra Miljöval-märkt el och Miljövarudeklarerad el (EPD-märkt el)*, http://www2.snf.se/pdf/bmv/dok-el-bmv-epd.pdf (20091118)

[10] Om ni inte hört om den kan ni läsa lite i t.ex May-Britt Öhman, *Taming Exotic Beauties*, http://kth.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:12267, s.93 ff.

[11] Se Lennart Lundmark, *Stulet land, svensk makt på samisk mark*, 2008.

allt som oftast på den utveckling som ska ske en dag då underutveckling övergår i utveckling, när afrikanerna och Afrika äntligen kommit sig upp på utvecklingsstegen. Men, säger Mudimbe, denna vision är missledande. Den grumlar utrymmet mellan den så kallade afrikanska traditionen och den modernisering och framsteg som skulle komma med hjälp av kolonisatörerna. Efter kolonialtiden, då de afrikanska nationerna blev självständiga efter andra världskriget, stannade bilderna och idéerna kvar, och de hänger sig envist kvar i det som nu är "biståndseran". Och än värre är att bilderna inte bara har fastnat hos européerna, utan även hos människorna som lever på den afrikanska kontinenten. Mudimbe använder en term som ger en bra mental bild av helheten: det koloniala biblioteket. Han syftar till den stora uppsättning idéer och bilder som finns samlade inom populär litteratur såväl som det som kallas vetenskaplig litteratur om Afrika. I det koloniala biblioteket finns summan av kunskapen som Väst producerat om Afrika, något som fortsätter att kolonisera afrikaners tankesätt och få dem att tro på den så kallade utvecklingen.

HUR SER DÅ DET KOLONIALA BIBLIOTEKET UT i förhållande till samer? Och hur kan allt detta appliceras på vattenkraftexploateringen av Lule älv? Med feministiska postkoloniala glasögon ser jag väldigt många paralleller som jag kommer utveckla under projekttidens gång. Tills vidare erbjuder jag dig, nyfikne/a läsare, dock möjligheten att läsa vidare och fundera på egen hand. Kanske kan vi ha en dialog framöver? Liksom det finns massor att läsa om Sveriges koloniala förflutna i förhållande till Afrika finns det idag möjligheten att läsa Sveriges egna historia annorlunda än den som presenteras i våra skolor och som finns i vår kollektiva majoritetsuppfattning. Själv har jag bara just påbörjat ett äventyr av (ny)upptäckt svensk historia, denna gång stödd av den svenska staten genom forskningsfinansiären Vetenskapsrådet. Det vankas nya tider. Sveriges koloniala historia ska dammas av, igen, och jag är stolt över att vara en av dem som får äran att göra det. Kanske får det till och med genomslag i skolbarnens historieböcker framöver?

May-Britt Öhman är filosofie doktor i Teknik- och vetenskapshistoria och arbetar på Centrum för genusvetenskap, Uppsala Universitet
E-post: may-britt.ohman@gender.uu.se

May-Britt fick nyligen ytterligare finansiering av Vetenskapsrådet för att tillsammans med Camilla Sandström i Umeå, Eva-Lotta Thunqvist vid KTH och Maria Udén på LTU undersöka hur man kan utveckla begreppet "dammsäkerhet" till att inkludera människor som lever med dammarna i sitt dagliga liv.